

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE, FILOZOFICKÁ FAKULTA

KULTURNÍ ASPEKTY BUDDHISMU

(Úryvky z diplomové práce)

Školní rok: 1998/99

Vypracovala: Dagmar Volencová

Vedoucí diplomové práce: doc. PhDr. Vladimír Borecký

Obsah části D

5. PRONIKÁNÍ BUDDHISMU NA ZÁPAD	69
5.1. BUDDHISMUS A KŘESŤANSTVÍ	69
5.2. ZAČÁTKY BUDDHISMU V EVROPĚ A V AMERICE	73
6. KULTURNĚ FILOZOFICKÉ ASPEKTY ZÁPADNÍHO BUDDHISMU	75
6.1. FILOZOFICKÁ KRIZE	75
6.2. VYHASNUTÍ CITŮ	76
6.3. FENOMÉN SMRTI Z BUDDHISTICKÉHO POHLEDU	77
6.4. EKObUDDHISMUS.....	78
6.5. KULTURNÍ ASPEKTY BUDDHISMU V ČECHÁCH	79
6.5.a <i>Tibetský buddhismus v Čechách</i>	80
6.5.b <i>Zen - buddhismus školy Kwan Um</i>	81
6.5.c <i>Škola Karma Kagyu tibetského buddhismu</i>	83
6.5.d <i>Další praktikující školy</i>	84
LITERATURA	85

5. Pronikání buddhismu na Západ

Evropa se s buddhismem seznamovala bez přičinění misionářů či přistěhovalců z Východu; sami Evropané se zasloužili o jeho šíření. Knihy přinášely první informace o učení buddhismu.

5.1. Buddhismus a křesťanství

Židovský historik Elie Wiesel píše o situaci v dobách kolem údajného života Ježíše Krista a jeho apoštolů:

„V oněch dobách se u nejvlivnějších Židů se propadla mravnost do těch nejtemnějších hlubin. Za vlády Heroda a jeho nástupců nebylo Judsko v mnoha ohledech ničím jiným nežli chabou napodobeninou Říma. Intriky, úklady, spiknutí, spory, pomluvy, bezuzdné ambice: mravy poklesly do té míry, že Rabi Jochanan ben Zakaj odmítal řešit obvinění cizoložství; bylo jich tolik, že přesahovaly možnosti soudu. Zakázal, aby se hříchy odčiňovaly proléváním nevinné krve: příliš mnoho zvířat by muselo zemřít, aby smazalo viny, jichž se lidé dopouštěli na lidech... Dvacet osm velekněží vděčilo za své zvolení Římu a Herodovu dvoru; jedni ho dosáhli lichotkami, jiní poslušností. Obyvatelstvo se dělilo na nejružnější klany; situace se stávala nekontrolovatelnou. Většina frakcí se dovolávala záštity Říma“ [Wiesel, 1993, s. 79].

Tyto podmínky se velice podobají době Buddhově, Indii rozdělené na soupeřící kasty a svázané složitými předpisy. Židovské frakce mezi sebou bojují o moc, zákoníci se předhánějí ve filosofických debatách, ale na podstatu zapomínají. Lze například uvést ukázkou zdůvodnění, proč je přítomný bůh (šchina), která je z talmudu:

„Jestliže je pospolu deset mužů a zabývají se Tórou, pak je s nimi Šchina, neboť je řečeno (Žalmy 82, 1): ‘Bůh se nachází v obci Boží.’ Z čeho plyne, že to platí i o pěti? - Z toho, že je řečeno (Ámos 9,6): ‘A družinu svou na zemi založil.’ A z čeho vyplývá, že to platí dokonce pouze o třech? - Z toho, že je řečeno (Žalmy 82,1): ‘Uprostřed bude soudit Bůh.’ A z čeho plyne, že to platí dokonce i o dvou? - Z toho, že je řečeno (Malachiáš 3,16): ‘Tedy ti, kdo se bojí Boha, o tom rozmlouvali navzájem a Bůh to pozorně poslouchal.’ A z čeho plyne, že se to vztahuje i jen na jednoho? - Z toho, že je řečeno (Exodus 20,24): ‘Na každém místě, kde určím, aby se připomínalo mé jméno, přijdu k tobě a požehnám ti’ “ [Avot, 1994, s. 23].

Pouhé zdůvodnění přítomnosti boha, šchiny, vyžadovalo důkladnou znalost písem, Tóry. Když k tomu připočteme složité rituální předpisy čistoty, není divu, že v Judsku toužebně čekají na spasitele, který by život zjednodušil a usmířil znesvářené skupiny. Desítky asketů meditují a snaží se dosáhnout poznání.

Náhle se objeví jeden, který jim káže o lásce mezi bližními, učí lid, aby se řídil svým srdcem místo poslouchání složitých předpisů. Lze vést polemiky o jeho historické věro-

hodnosti, božím původu, či o pozdějším umělém dotvoření církvi. Ať tomu bylo jakkoliv, postava Ježíše vzniká jako reflexe doby, stejně jako postava Buddha.

Tehdejší kultury udržovaly mezi sebou styk, přinejmenším obchodní. Otázkou je, kolik stop buddhistických témat se objevilo v evangeliu. Literatura uvádí čtyři paralely, které lze najít v legendách o Buddhovi a Kristovi:

- „1. Světec Asitó blahoslaví Buddhu za stejných okolností jako Simeon Krista v evangeliu Lukášově 2.25.
2. Buddha je pokoušen ďáblem jako Kristus v evangeliu Matoušově nebo Lukášově 4.1.
3. Učedník Buddhův jde bezpečně po hladině řeky, dokud dlí myšlenkami u svého Mistra, ale klesá, jakmile se ze svého ponoření vytrhne, jako Petr v evangeliu Matoušově 14.25.
4. Buddha sytí jedním chlebem 500 stoupců, Kristus 5000 v evangeliu Matoušově 14.15, Markově 6.35 i Lukášově 9.13“ [Lesný, 1996, s. 406].

V další literatuře lze najít i jiné souvislosti. Podle legend došlo k početí Buddha přímým vstoupením bóddhisattvy, jeho matka byla panna a čekala na narození syna pohroužená v meditaci, tedy bez styku s mužem, stejně jako křesťanská Marie. Rysy vyzdvihující mimořádnost zrození se však vyskytují prakticky ve všech legendách [Bellinger, 1993, s. 167].

Dalším svědectvím podobnosti křesťanství a buddhismu jsou jezuité, kteří přišli do Číny v 17. století šířit křesťanství. Všimli si podobnosti obou učeních a využívali ji pro výuku podstaty křesťanství. Občas vycházeli i mírně vstřícně místním představám. To se nelíbilo dominikánům a františkánům, kteří si stěžovali u papežské Stolice. Papež Benedikt XIV. bulou vydanou roku 1743 rozhodl spor proti jezuitům [Lesný, 1996, s. 324].

Z toho samozřejmě nelze vyvodit, že se křesťanství inspirovalo u buddhismu, jako spíše to, že obě učeních vycházela z podobných zdrojů. Těmi mohly být právě protoindické civilizace, o nichž se mluvilo v úvodu. Mezi lidmi té doby se šířily četné společné názory. Jak dokazuje Markovo evangelium, věřilo se i na koloběh životů: „Ježíš se svými učedníky vyšel do vesnic u Cesareje Filipovy. Cestou se učedníků ptal: ‘Za koho mě lidé pokládají?’ Řekli mu: ‘Za Jan Křtitele, jiní za Eliáše a někteří za jednoho z proroků’ “ [Marek 8,27, 1985].

Dalším náznakem společných prvků mezi různými kulturami je debata mezi židovskými zákoníky o čistotu pece, zachycená v talmudu.

Shromáždění rabínů se přelo o pec. Rituálně očištěná pec byla rozebrána a přemístěna na jiné místo. Je nyní čistá, anebo ne? Všichni zastávají názor, že není, jen rabi Eliser tvrdí opak. Zuřivě se hádá a na podporu svého názoru se dovolává boha. Dějí se různé zázraky, až nakonec promluví i boží hlas. Nicméně shromáždění boha napomene: ‘Bible nás učí, že zákon není v nebi. Nepřísluší nám poslouchat boží hlas, ale názor většiny.’ Protestující rabi Eliser je exkomunikován" [Wiesel, 1993, s. 73].

Tato historka se nápadně podobá posledním slovům Buddha: „Povede vás moje učení a vaše komunita. Nic dalšího nepotřebujete“.

Bohužel středověké křesťanství se názorem většiny málokdy řídilo. Rozhodovali papež a biskupové, kteří se odvolávali na imaginární boží vnuknutí a Bibli vykládali velmi volně. Zapomínali na lásku kázanou Kristem a na ženy kolem něho. Více se citovaly dopisy apoštola Pavla, kterého dost pravděpodobně trápila choroba, budící odpor lidí, snad epilepsie [Kosidowski, 1988, s. 164], a snad i z tohoto důvodu zanevřel na ženy. O názory tohoto muže se opírá rovněž církevní celibát.

Vliv shůry je nejzávažnější rozdíl mezi buddhismem a křesťanstvím, přestože oba světové názory se vesměs shodnou a nepanuje mezi nimi nepřátelství. Křesťanství má autoritu mimo naše poznání; lze se v něm odvolávat na nenapadnutelná zjevení.

To vyjádřil Ole Nydahl: „Řekl bych, že křesťanství je náboženství založené na víře, zatímco buddhismus se opírá o zkušenost. Je rozdíl mezi rájem a čirým, prozářeným stavem naší mysli. Nebojím se poukázat na rozdíl mezi dualistickým způsobem myšlení, ve kterém není klidu a bůh a ďábel spolu zápasí, a systémem, který bere boha a ďábla jako různé stavy mysli, jako hezké a ošklivé stavy mysli, které se odrážejí na povrchu jejího zrcadla“ [Nydahl, 1996, s. 80].

V poslední době se mezi křesťany, zejména mezi radikálnější mladší částí, setkávám s hodně pokrokovými názory, často blízkými buddhismu. Slyšela jsem, že bůh se pojímá jako láska; tedy jistá obdoba universální duše. Peklo se už nevykládá jako věčná boží mučična, ale jako stav bez boha, tedy jistá analogie neprobuzení. Doufám, že podobné eku-
menické myšlenky tam zakotví hlouběji, protože by to přineslo užitek celému světu.

Buddha

Jeho příchod nebyl předpovězen
Nikdy se neprohlásil za boha
Nedělal zázraky
Nekřísil mrtvé

Ježíš

Jeho příchod předpovězen 300 x
Prohlásil se za boha
Dělal zázraky
Křísil mrtvé

Obr. 1. Křesťanské srovnání Buddha a Ježíše,

zdroj <http://www.religion-cults.com/Eastern/Buddhism/budis.htm>

Z opačné strany, z pohledu křesťanství, je buddhismu vytýkáno příliš pesimistické učení, které neslibuje věčné vykoupění, a nesvatost Buddha. Právě tyto prvky ale mnohým buddhistům vyhovují.

Ke srovnání u obrázku na předchozí stránce lze doplnit, že ve východní tradici se nepo-

važuje chození po vodě za zázrak daný shůry, ale za nadpřirozenou schopnost člověka, tzv. siddhi, kterou si každý může sám vypěstovat, třeba cvičením jógy, tantry [Filipský, 1996g, s. 397 - Vavroušková, 1996e, s. 396-397]. Všichni seriózní učitelé před siddhi však varují. K čemu ztrácet drahocenné roky života cvičením chůze po vodě, když se mnohem snadněji můžeme po ní plavit na loďce? Siddhi se považují za jakousi past, která číhá na žáky po cestě. Pokud se jim začnou věnovat anebo ulpívají na nich, zapomenou na mnohem důležitější věci a promrhají svůj život.

Kříšení mrtvých se pak v buddhismu, i obecně ve východní tradici, považuje za velmi nepříznivý zásah do koloběhu zrození, kterým se brání v přechodu osoby do další existence. Kršna například trestá pomstychtivého Ašvatthámana, který na konci eposu Mahábhá-rata zavraždil nenarozené děti v dělohách žen, zákazem zemřít po dobu tří tisíc let [Miltner, 1988, s. 308]. Ašvatthámana musí bloudit po světě a snášet veškeré utrpení. Nemůže umřít a stává se zajatcem života.

Vztahu buddhismu k umírání se budeme ještě věnovat v kapitole 6.3.

5.2. Začátky buddhismu v Evropě a v Americe

Buddhismus přišel pravděpodobně poprvé s rozvojem obchodních kontaktů ve dvanáctém století díky misionářským cestám františkánů a jezuitů (patřil mezi ně i český jezuita Karel Slaviček), a obchodním výpravám, z nichž nejznámější byla cesta Marca Pola (1271-1295). Významnou osobou je i Alexander Csoma de Kőrös (1784-1842), který odjel hledat prastaré kořeny maďarského národa a přivezl mimo jiné kvalitní učebnice tibetské gramatiky a tibetsko-anglický slovník [Lužný, 1997a, s. 156-157].

„Pravděpodobně první buddhistický text se dostal do Evropy díky ruskému carovi Petru Velikému, který jej v roce 1720 získal ze zničeného kalmyckého buddhistického chrámu blízko řeky Irtyš. Text byl napsán v tibetštině, avšak v Petrohradu jej nikdo neuměl rozluštit. Proto část textu poslal ruský car do Německa a do Francie. Knihovník francouzského krále Ludvíka XIV. v něm rozpoznal tibetský text a přeložil jednu stránku“ [ibid., 157-158].

S jistou nadsázkou se za prvního buddhistu v Evropě označuje německý filozof Arthur Schopenhauer (1788-1860), jehož dílo bylo buddhismem ovlivněno, bohužel se výrazně přičinil (společně s francouzským orientalistou Eugenem Burnoufem) o vytvoření obrazu buddhismu jako filozofie pesimismu a nihilismu, což výrazně ovlivnilo mnoho slavných lidí, např. hudebního skladatele Richarda Wagnera (1813-1883), filozofa Friedricha Wilhelma Nietzscheho (1844-1900) a mnohé rané zájemce o buddhismus [ibid., s.157].

V 19. století začíná období překladů do evropských jazyků, o něž se hodně zasloužil zejména Eugen Burnouf (1801-1852), zakladatel religionistiky Friedrich Max Müller (1823-1900), původem Němec. Klíčovou událostí bylo založení Páli Text Society v Londýně roku 1881 [ibid., s.158].

Knih Hermanna Oldengerga (1854-1920) ‘Buddha, jeho život, učení, společenství’, vydaná roku 1881, inspirovala vídeňského rodáka K. E. Neumanna (1865-1915), k řadě překladů, z nichž čerpali své znalosti první čeští buddhisté.

Prvním západním buddhistickým mnichem byl Brit Gordon Douglas v roce 1899, ale záhy zemřel, takže je často jako první „bílý“ buddhistický mnich uváděn Charles Henry Allan Bennet (1872-1923), který se původně orientoval spíše okultisticky, byl v roce 1901 ordinován na Barmě a působil ve Velké Británii. Od této doby pak postupně roste zájem a vznikají buddhisticky orientované společnosti.

Asimilace buddhismu neprobíhala vždy ve správných mezích, zejména v případě zenu. Ten se dostal na západ ve dvou podobách, první klasické a druhé modifikované a spojené s kontrakturními snahami o sociální a uměleckou revoltu, která se označuje jako **beatnický zen**, na jehož zformování měl značný vliv Allan Watts (1915-1973). „Beatnické přehlížení významu disciplíny vedlo k intuitivnímu spojení zenu s volným, bohémským životem plným alkoholu, drog a sexu a je otázka, zda lze vůbec ještě o zenu hovořit. Symbolem takto vnímaného zenu se stal román Jacka Kerouacka Dharmoví tuláci (česky 1992). Beatnický zen však má i hlubší rozměr, jenž je představován například dílem Allena

Ginsberga či bestsellerem Roberta M. Pirsiga *Zen a umění údržby motocyklu* (česky 1996)“ [Lužný, 1997a, s. 164-165]. Vyvrcholením asimilace zenového buddhismu do západní kultury je **ekobuddhismus** (viz kapitola 6.4.).

V osmdesátých a devadesátých letech vstupuje na scénu tibetský buddhismus, o němž byly již četné zmínky v předcházejících kapitolách. Zde nutno podotknout, že J. S. čtrnáctý dalajlama Tändzin Gjamccho (1935) reprezentuje Tibet duchovně jako celek, ale v oblasti buddhismu mluví pouze za jedinou školu Gelugpa (Žluté čepice).

Tibetský buddhismus představuje dnes nejaktivnější a současně nejpočetnější složku na Západě. Tibetské skupiny jsou vesměs veselé a přátelské, stejně jako je radostná povaha Tibeťanů.

6. Kulturně filosofické aspekty západního buddhismu

Buddhismus provozovaný na Západě se hodně liší od tradičních východních forem. Především se redukuje rituály pro Evropana neúnosné, celé učení nabývá spíše výkladu filosofie nebo psychologie, doplněné meditativní praxí. Vše závisí hodně na příslušné škole, učiteli a národní mentalitě krajiny, kde se buddhismus praktikuje.

Důvody, proč se na Západě stává buddhismus populární, se pokusím shrnout v několika odstavcích, v nichž se dotknu problémů, kterých jsem si povšimla. Nepůjde o vyčerpávající studii a ani o hluboké zamyšlení nad skutečností, jako spíš o zdůraznění několika skutečností, které stojí v pozadí.

6.1. Filozofická krize

Moderní člověk nemá podle mého názoru dostatečné filozofické zázemí. Materialistické směry filozofie představují velmi dobré životní názory pro zdravé lidi s dobrým zajištěním. Nevedou však lidi dostatečně k zodpovědnosti. Bez ohledu na to, jakým způsobem člověk žije, nechytí-li ho při činu, ke konci života umírá a má vše, co si užil. Ještě méně mají materiální směry co říci osobám v těžších životních situacích. Ochrnutému člověku na vozíčku nemají takřka co nabídnout a umírajícímu na rakovinu ještě méně. A přitom obě situace nejsou nikterak výjimečné. Mohou potkat každého z nás. A tak moderní materialista žije v jakémsi vakuu. Teď je mu dobře, a proto raději nemyslí, že by někdy mohlo být i jinak. Lidé dnešní doby se izolují od smrti, nemoci a tělesného postižení. Na to jsou speciální ústavy.

Idealistické směry naproti tomu většinou přesouvají odpovědnost na třetí osobu s odměnou na nebesích. Život zde bývá zkouškou pro život pozdější a utrpení je prostředek očisty. Pokud se člověk dokáže s tímto názorem ztotožnit, může to mít pro jeho psychiku pozitivní charakter. Ale ne všichni to dokáží, pro mnoho lidí je tato představa prostě nerealizovatelná. Nepřejí si, aby jejich osud řídila abstraktní bytost, ale chtějí stát na vlastních nohách.

Zde buddhismus může sehrát velkou roli. Základem je učení o utrpení, které může být ukončeno. Přitom toto utrpení nepochází ani z nebe ani z pekla, ale jeho zdrojem je jedině sám. A tím ho tak vede i k zodpovědnosti. Současně kosmopolitní myšlení buddhismu, které v závěrech uvažuje o dobru všech cítících bytostí, umožňuje jedinci povznést se nad vlastní ego a svoje problémy. Pro buddhismus je charakteristický fakt, že těmi cítícími bytostmi myslí skutečně všechny vnímající tvory. Buddhistické uvažování tak velmi dobře podporuje dnešní snahy ekologických aktivit o záchranu ohrožených druhů zvířat. Pro buddhistu není stříbrná liška materiálem pro výrobu kožichů, ale tvorem se stejnými právy, jako má člověk.

6.2. Vyhasnutí citů

Konrad Lorenz píše v knize 'Osm smrtelných hříchů':

„U všech zvířat, která jsou schopna vytvářet podmíněné reakce, k tomu dochází působením dvou vzájemně protichůdných druhů podnětů: za první jsou to podněty posilující učení, které jim předcházelo, a za druhé podněty, které ono učení oslabují, nebo úplně potlačují. U člověka je působení prvního druhu podnětů spojeno s pocity slasti, působení druhého druhu s pocity nepříjemnými. Také u jiných vyšších živočichů je můžeme bez přehnané antropomorfizace popsat jako odměnu a trest“ [Lorenz, 1990, s. 32].

Adaptace člověka na prostředí používá dva druhy podnětů. To může mít několik příčin. Schéma odměna a trest zrychluje proces adaptace, organismus se sám drží mimo dosah škodlivých vlivů a v optimálních podmínkách pro svůj život; přitom dodržuje určité schéma nutné pro budoucnost. Odměna dovoluje překonávat potíže a nepříjemný trest současně nadměrnému riziku při snaze o odměnu.

Lorenz píše: „Účelem protichůdného působení odměny a trestu, příjemného a nepříjemného, je zvážit, jakou cenou by byl určitý zisk zaplacen. Zřetelně to vyplývá z toho, že intenzita obou principů se mění podle ekonomické situace organismu. Je-li například všude nadbytek potravy, poklesne její lákavost natolik, že zvířeti nestojí ani pár kroků za to, aby jí dosáhlo. Sebenepatrnější nepříjemný podnět pak dokáže touhu po žrádle blokovat. A naopak, táž přizpůsobivost mechanismu slasti a strasti umožní organismu, aby v nouzi zaplatil za dosažení životně nezbytného cíle i výjimečně vysokou cenu“ [ibid., s. 34].

Existují zde procesy útlumu, které zeslabují opakované podněty posunutím prahu pro jejich vjem. Současně se však projevuje setrvačnost. Po mnoha nepříjemných podnětech se vnímavost nevrací do klidového stavu, ale přehoupne se na druhou stranu. Ukončení nepříjemností je příjemné. Lorenz vtipně připomíná starý rakouský selský žert: „Dneska udělám našemu psisku ohromnou radost: nejdřív ho pořádně ztluču a potom přestanu“ [ibid.].

Tohle samozřejmě platí i na opačnou stranu. Přílišná radost má za následek pocíťování její absence jako utrpení. Způsobilo to snížení prahu vnímání nepříjemných vjemů. Člověk potřebuje pro svůj správný rozvoj obě strany. Lorenz uvádí: „Už v dávných dobách rozeznali i mudrci správně, že není člověku k užítku, je-li jeho usilování o slast a vyhýbání se strastem příliš úspěšné“ [ibid., s. 36].

Už v mnoha vysoce rozvinutých kulturách minulosti byli lidé nanejvýš zběhlí ve vyhýbání se nepříjemným zkušenostem, což vedlo k nebezpečné změkčilosti, která nejednou dokonce přivedla pád civilizace.

Vjem slasti lze zvýšit rafinovanou kombinací podnětů a zabránit otupení smyslů přivykaním, což vede k neřesti. Ta byla součástí téměř každé pokročilejší kultury. Proti neřesti se vždy mluvilo, i když není tak nebezpečná jako změkčilost.

Změkčilosti dnešní doby pomáhá farmakologie, moderní komfort považovaný za samo-

zřejmost. Jak říká Lorenz: „Nejskromnější posluhovačka by se okamžitě dotčeně vzbouřila, kdybychom jí nabídli pokoj s vytápěním, osvětlením a hygienickými možnostmi, se kterými by se byla spokojila markýza de Pompadour“ [ibid., s. 36-37].

Mechanismus útlumu častých podnětů vyvolává citovou otupělost, trvalou nudu, čímž klesá intenzita emocí. S tím je spojena touha o jejich posílení za každou cenu. Nenasytná touha se využívá komerčně, jako řešení se nabízí povzbuzení k nákupům.

V semestrální práci k předmětu Sociologie kultury jsem analyzovala 14 čísel časopisu dívka. 71 % článků nabádalo čtenářky k nákupům, ať formou přímých nebo nepřímých reklam. Ryzí zábavu, nezkraslenou nákupy, poskytovalo pouze 28,7 % článků. Z toho jsem vyvodila závěr: „...platí rovnice: Přitažlivá (-ý) pro svého potenciálního partnera (-ku) budete tehdy, koupíte-li náš výrobek či naše služby...“ [Volencová, 1994].

Nákupní horečka vede k útlumu radosti z kupování, což zvyšuje potřebu nových podnětů a posléze vede k extrémnímu řešení, jako jsou třeba drogy.

Lorenz ve zmíněné práci vidí řešení v umělém vytváření obtížných situací. Nicméně lze použít i meditace buddhismu, trénink k nepřipoutávání se. Jeho přirozeným důsledkem bude, že jedinec se přestane vyhybat nepříjemnostem. Otázkou pouze zůstává, bude-li chtít podstoupit tolik obtíží pro dosažení podobného stavu.

Bohužel, pokud někdo nechce, veškerá pomoc je marná. Tohle pravidlo platí obecně, nejen pro buddhismus.

6.3. Fenomén smrti z buddhistického pohledu

Závažným nepříjemným vjemem jsou otázky týkající se života a smrti. Lidstvo si je klade od samého počátku své existence. Ve všech kulturních systémech, u jakéhokoliv etnika se setkáme se svébytným přístupem k těmto otázkám. Život a smrt jsou dvě spojené nádoby, které nelze oddělovat, přestože se tak zejména v západních společnostech stává.

Lidé na Západě by nejraději zapomněli na existenci smrti, vědomě ji vytěšňují ze své mysli a své bytí často chápou jako neměnné a trvalé. Z tohoto přístupu vyplývá množství psychických problémů; kromě zmíněného vyhasnutí citů i strach ze smrti a umírání. Způsob, jakým nazírá západní kultura na smrt, připomíná tragický filmový snímek simulující skutečnost. Smrt se jeví jako něco velmi vzdáleného, existujícího mimo jedincovo bytí, neboť člověk pohlíží na svůj život jako na nesmrtelný a stále trvajícím.

Procesy umírání jsou vyhnané ze života do zdravotnických zařízení. Chybí zde jakákoliv kontinuita mezi zrozením a smrtí. Lidské bytosti se rodí v porodnicích a v určité fázi svého života umírají většinou opět v nemocnicích různého typu. Přestože se začínají dělat první kroky k nápravě tohoto přístupu, stále se setkáváme s přístupem postrádajícím princip účasti, poděkování a rozloučení s odcházejícím člověkem. My, lidé žijící v tzv. západní kultuře, jsme si stále ještě nepřipustili myšlenku, že život bychom měli umět využívat k přípravě na smrt. Z vlastní zkušenosti víme, že většina lidí není schopna přijmout smrt jako přirozenou součást života, ale naopak ji odmítají a nechtějí o ní slyšet. Už jenom sa-

motná ústní zmínka o smrti se považuje za něco nevhodného, nepatřičného, o smrti je téměř zakázáno hovořit.

V mnoha ohledech začíná být buddhistický přístup k otázce smrti inspirativní i pro člověka žijícího na Západě. „Smrt je pro buddhisty skutečností, o níž mohou denně beze strachu rozjímat. Podle mne to není konec všeho, spíše spojovací článek mezi tímto životem a příštím. Proces umírání je tedy vlastně převlečení se ze starých obnošených šatů do nových. Věřím však, že smrt je velmi důležitá a že je prospěšné o ní přemýšlet. Tím, že ji analyzujete a sžijete se s ní, můžete trochu zmírnit trápení, které je s ní spojeno. Smrt nelze překonat, a už vůbec ne tím, že ji budeme ignorovat“

[Tändzin Gjamccho, 1992, s. 70].

6.4. Ekobuddhismus

Při asimilaci buddhismu do Evropy vznikla velmi zajímavá forma zvaná **ekobuddhismus** jako spojení kontrakturního odmítnutí západní kultury konzumu a individualistické nezodpovědnosti s ekologickými prvky tradičních etnických skupin, které jsou dnes západní kulturou devastovány. V širší části tvoří uskupení angažovaného buddhismu [Lužný, 1997b, s. 172].

V USA byl jeho inspirační složkou zen-buddhismus, který nabyl rozkvětu v 60. letech jako reakce na masovou konzumaci hmotného a duchovního potenciálu moderní technické společnosti a jako nesouhlas s nezodpovědností vůči planetě Zemi a silně egoistickému přístupu k ní. Odtud se stále více integroval do západní společnosti a obohatil západní filozofickou (intelektuální) tradici. Aktivně se snažil o prosazení svých duchovních hodnot, které by významnou měrou mohly přispět ke změnám západní civilizace.

„Tato současná podoba západního buddhismu bývá označována jako angažovaný buddhismus a jeho nejnosnější jádro tvoří angažovanost ve věci míru, ochrany lidských práv a životního prostředí“ [Lužný, 1997a, s. 76-77].

Základním principem angažovaného buddhismu je buddhistická etika vyzdvihující ideál neubližování, což v praktickém konání zahrnuje otázku lidských práv, ochranu životního prostředí a alternativní programy výchovy a rozvoje. Důraz je kladen na sociální a ekologickou oblast. Buddhistická etika je prakticky ověřena v ekologických a sociálních hnutích angažovaného buddhismu a ve světě se této činnosti věnuje řada organizací - Buddhist Peace Fellowship v USA, Network of Engaged Buddhists ve Velké Británii, Reseau Bouddhisme et Action ve Francii.

V roce 1989 vznikla v Thajsku organizace s názvem International Network of Engaged Buddhist, jejímž nejvýraznějším představitelem je Sulak Sivarakša (dvakrát navržen na Nobelovu cenu míru). Patrony organizace jsou např. vietnamský zenový mnich Thich Nhat Hahn (známý i v Čechách, které několikrát navštívil, v současnosti žije v exilu ve Francii) a Jeho Svatost 14. tibetský dalajlama Tändzin Gjamccho [ibid., s. 76].

V České republice zatím nepůsobí žádná skupina sociálně a ekologicky angažovaného

buddhismu [ibid., s. 77].

Čtyři základní principy ekologické etiky jsou:

- princip „hodnoty života“, který se nesoustřeďuje pouze na člověka (od jedince až po celé lidstvo), ale zahrnuje i další formy života. Důraz je kladen nejen na ochranu života, ale i na zabránění necitelného ničení přírody a znečišťování životního prostředí.
- princip vzájemnosti: „Každodenní fungování našeho systému udržování života závisí na funkční interakci nesčetných biologických a fyzikálně-chemických faktorů. Protože hodnota života je základní hodnotou buddhistického etického kodexu, pojem vzájemnosti a vzájemné závislosti je v souladu s buddhistickým pojmem příčinného systému.“
- povinnost přežití a rozvoje lidstva. Etickým principem je zodpovědnost jedince vůči společnosti i vůči příštím generacím, což je opět v souladu s buddhistickou etikou.
- primát hodnot nad technikou. Technika je na jednu stranu důležitá a může významně pomoci při řešení ekologických problémů, ale na druhou stranu si musíme uvědomit, že ekologická krize není jen technický problém. Proto se etické požadavky obracejí k lidské důstojnosti a odpovědnosti, neboť odpovědi na otázky mířící ke vztahu člověka a přírody a porozumění místu člověka v přírodě jsou v každém z nás.

S ekobuddhismem se často pojí jiný pojem - **hlubinná ekologie**. Poprvé ho použil Arne Naess (1912), norský emeritní profesor filozofie na univerzitě v Oslo, ve své studii z roku 1973 o ekologické filozofii. Naess hovoří o nutnosti rozvíjet naši schopnost porozumět podstatě a pochopit jednotu všeho živého: „...Buddha své žáky učil, že lidská mysl má obejmout vše živé, tak jako se matka stará o svého syna, svého jediného syna. Někomu by možná nedávalo smysl nebo by se mu zdálo nemožné, aby lidské já objalo vše živé, a tak můžeme zůstat u obvyklého překladu. Požadujeme pouze, aby tvá mysl objala vše živé, aby sis uchoval záměr pečovat, vnímat a jednat se soucitem...Potřebná péče se přirozeně objevuje, je-li naše já rozšířeno a prohloubeno, takže ochranu volné přírody cítíme a chápeme jako ochranu našeho vlastního já“ [Naess, 1994, s. 32].

6.5. Kulturní aspekty buddhismu v Čechách

V Čechách ovlivnila šíření buddhismu geopolitická situace. „Za zakladatele indologie se považuje profesor Karlovy univerzity Vincent Lesný (1882-1953), který je autorem nejen velké řady překladů z různých indických jazyků, ale také dvou knih o buddhismu: ‘Buddha a buddhismus pálijského kánonu’ (1921) a ‘Buddhismus’ (1948, 1996)... Z jeho pera pochází také první publikovaný překlad pálijské sbírky Dhammapadam (1947)“ [Lužný, 1997b, s. 166-167].

Další osobitou postavu představuje Egon Bondy (1930), vlastním jménem Zbyněk Fišer, autor monografie o Buddhovi, na niž se v této práci mnohokrát odkazovalo. Dlouhou dobu se u nás buddhismus vyvíjel společně s jógou. To ovlivnilo mystika Květoslava Minaříka (1908-1974), fotografa a buddhistického učitele Františka Drtikola (1883-1961) a jiné. Pravděpodobně prvním buddhistickým mnichem českého původu byl Nyanassatta Théra

(1908-1984), jehož světské jméno bylo František Novosad [ibid., s. 167-168].

V roce 1990 byla obnovena činnost Buddhistické společnosti, která se snažila navázat na tradice své předválečné předchůdkyně a obnovit studium buddhismu. Zájem o členství ve společnosti byl značný, během několika měsíců získala skoro 1000 členů a navázala řadu kontaktů se zahraničím. Začala vydávat vlastní bulletin s názvem Střední cesta, který publikoval články o současném duchovním dění ve vztahu k buddhismu. Vyšla bohužel pouze tři čísla, nulté číslo vyšlo v roce 1990, první v roce 1991 a druhé v roce 1992. Rostoucí typografické náklady spolu s nedostatkem kvalifikovaných redaktorů znemožnily další vydávání časopisu pro úzkou členskou základnu. Od roku 1992 začíná vycházet časopis Dotek, nezávislý měsíčník pro duchovní rozvoj, jak stojí v podnázvu. Začátkem roku 1999 se výrazně kvalitativně změnila i obsahová stránka časopisu, neboť každé číslo se nyní věnuje určitému tématu, ale není čistě monotematické.

Časem se ukázalo znovuoobnovení Buddhistické společnosti jako předčasné, protože u nás není zatím dostatek pracujících škol, o které by mohla opřít svoji činnost. Studium buddhistické nauky se totiž neobejde bez vlastní praxe, samotné teoretické studie, jak ukazují četné zkušenosti ze zahraničí, nevedou k cíli. A tak se Buddhistická společnost během dvou let změnila na informační centrum a v dnešní době převážně udržuje fond literatury. Ten je pořizován hlavně ze zahraničních darů. Postupně vznikla knihovna Buddhistické společnosti vlastníci nyní asi 1800 titulů. Zájemci si mohou půjčit knihy se vztahem k buddhismu vydané nejenom u nás, neboť fond zahrnuje také značnou část knižních darů od zahraničních center. Některé z těchto darů, jako kompletní vydání Pálijského kánonu, předala Orientálním ústavu. Ostatní činnost společnosti je prozatím v útlumu.

6.5.a Tibetský buddhismus v Čechách

Spolupráce s tibetskými buddhisty byla navázána jednak během návštěvy J.S. 14. dala-ljamy v České republice a jednak během významné kulturní akce - výstavy „Umění Tibetu“, která proběhla od 13. dubna do 6. června 1990 ve výstavní síni Mánes. Návštěvníci výstavy měli jedinečnou možnost seznámit se s vývojem umění himálajské oblasti a zejména s postupně mizejícím tibetským uměním. Mezi vystavenými předměty byly např. plastiky bohů a jejich dákiní (ženský protějšek), *thangky* (svitkové obrazy malované na hedvábí), masky, tradiční hudební nástroje a další. Velkému zájmu se těšily dvě neobyčejně působivé tibetské svatyně, vybavené podle skutečnosti rituálními náčiními, sochami, thangkami, mandalami a brokátovými závěsy.

„Pravým zlatým hřebem výstavy se stala ta její součást, která byla instalována bezmála proti vůli majitele z iniciativy střediska linie tibetského buddhismu Karma Kagyu v SRN, totiž veliké a pestré Kolo času - Kálačakra mandala. Je to největší a nejkomplexnější mantra tibetského vadžrajánového buddhismu. Poprvé ji naučil své žáky sám historický Buddha Šakjamuni.

Kálačakra mandala je kosmografickým zobrazením několika úrovní: mandaly živlů, mandaly lidského těla, mandaly božstev, mandaly výkladu světa a mandaly osvícené

moudrosti“ [Komrska,1990, s. 3-5]. Tibetští lamové Čhogdub Dordže a Taši Dondrub spolu se svými dvěma žáky vysypávali dvanáct hodin denně dvouapůlmetrový kruh mandaly barevným pískem (ze syntetického mramoru). Tento původní tibetský rituál si vyžaduje rovněž speciální meditační přípravu. S koncem výstavy končila rituálním způsobem i mandala, která byla smetena do nádoby, částečně rozdána mezi přítomné a na závěr obětována Vltavě.

6.5.b Zen - buddhismus školy Kwan Um

Mistrem této školy je zenový mistr Seung Sahn, 78. zenovým patriarcha a první korejský zenový mistr vyučující na Západě. Narodil se v roce 1927 v protestantské rodině v severní Koreji, v době, kdy zde vládl represivní japonský režim. V roce 1944 vstoupil do osvobozenického hnutí, byl Japonci zatčen a málem byl popraven. „Po válce studoval západní filozofii na univerzitě Dong Guk, ale byl rozčarován tím, že se tu sociální problémy řešily cestou radikální politiky, a také zklamán odtržeností univerzitní vzdělanosti od života. Nechal si oholit hlavu a odešel do hor s přísahou, že se nevrátí, dokud neporozumí smyslu života a smrti. Tak se setkal poprvé s buddhismem“ [Sichel - Lombardo, 1991, s. 5-6]. V roce 1948 přijal mnišské svěcení a po intenzivní stodenní meditaci o samotě v horách dosáhl osvícení. Ve věku 22 let dostal certifikát zenového mistra s právem samostatně vyučovat. Po třech letech meditací v ústraní začal pracovat v nejrozšířenější zenové korejské škole Čogje, kterou reformoval. Stal se opatem pěti klášterů v Soulu a devět let strávil také v Japonsku, kde založil další kláštery v Tokiu.

Obr. 2. Seung Sahn při přednášce

Od roku 1972 žije v USA v Providence (ve státě Rhode Island). Zenové centrum, které zde vzniklo, se postupně stalo řídicím centrem pro další centra a skupiny nejenom v USA, ale i v Kanadě, Koreji, Polsku a dalších zemích (spravuje jich asi šedesát). Prakticky neu-

stále cestuje po světě a vyučuje zen, přestože jeho nynější zdravotní stav není nejlepší. Mistr Seung Sahn přizpůsobil vzhledem k rozdílné mentalitě svých západních žáků tradiční učení korejské školy Čogje. Novou školu pojmenoval Kwan Um (doslova „vnímej zvuk světa“), jejíž název je odvozen od bóddhisattvy soucitu Kwan Seum Bosal. Od roku 1978 navštěvuje také Polsko, kde vzniklo početné zenové centrum ve Falenici nedaleko Varšavy.

Škola Kwan Um je původem čínský čchan, který se proměnil částečně pod vlivem japonského zenu. Po obsazení Koreje Japonci dostali korejsí mniši příkaz se ženit, aby se oslabil moc korejských klášterů. Mnich s rodinou je tak poután na jedno místo a musí se starat o rodinu. Někteří se proto zenu v korejské tradici věnovali tajně. Nemohli nosit mnišské roucho, jen symbolický pruh kolem krku, což se dodnes zachovalo jako tzv. kassa (malá čtvercová zástěra do pasu).

V klasické korejské zenové škole mistr zadá žákovi jeden kóan., který má za úkol vyřešit; dokud ho nevyřeší, nedostane další, tudíž i několik let může řešit jeden kóan.. Korejský student zenu bezmezně věří svému učiteli.

Pro západního člověka je takovýto přístup příliš náročný a po psychické stránce by mu působil problémy. Proto se zenový mistr Seung Sahn při své modifikaci zenu pro Západ rozhodl pro zavedení některých technik vycházejících z japonské školy Rinzai. Nedílnou součástí praxe zenu školy Kwan Um je zazen, meditace vsedě. Pro Evropany nebo Američany se nevyžaduje striktně lotosová pozice sedu (sed se zkříženými nohama, při němž jsou paty položeny na stehnech), protože je pro ně dost obtížná a vyžaduje delší trénink. Je povolena každá pozice vsedě, ať už se jedná o zkřížený sed s patami za sebou nebo o tzv. japonský sed na patách. Naprosto důležitá jsou rovná záda, která umožňují uvolněnou praxi zazenu trvající v této škole 30 minut, přičemž jedna „meditační série“ obsahuje celkem 90 minut (3 x 30 minut) meditace v sedě a 20 minut (2 x 10 minut) meditace v chůzi (korejsky kinhin) z důvodu prokrvení dolních končetin.

S ohledem na naše západní myšlení a „neklidnou mysl“ zvolil mistr Seung Sahn takovou skladbu praxe, která je nám přirozenější. Člověk Západu si žádá mnohem více podnětů, změn a akčních procesů, tak aby jeho mysl byla neustále zaměstnána něčím novým. Dalším prvkem jsou tzv. meditace zpěvu, kde je uplatněna transkripce korejštiny do latiniky, aby každý mohl zpívat buddhistické sútry v korejštině. Tento záměr není náhodný, ale má svoje hluboké opodstatnění. V okamžiku, kdy žák zpívá v jazyce, kterému nerozumí, není nucen vnímat obsah jednotlivých slov a nepoutá se na něj. Vnímá pouze vlastní zvuk svého hlasu, zpěv ostatních žáků a zvuk hudebního nástroje zvaného *moktak*, kterým ten, kdo vede meditační praxi, udává rytmus zpěvu (viz kapitola 4.3.a).

Součástí „výcviku“ je rovněž ritualizované společné jídlo s přesnými pravidly, která se téměř každému zdají při prvním setkání s praxí školy Kwan Um složitá, přesto jsou však opět zjednodušená a upravená pro západního žáka. Nepoužívají se klasické talíře, ale velmi praktické čtyři misky, které si každý sám spolu se lžící případně jídelními hůlkami umyje. Pro ilustraci uvedu, jakým způsobem se z misek jí.

Misky jsou rozestaveny do čtverce a dotýkají se. Nejdříve je rozlévána čistá voda do jedné misky, ze které se potom přelívá do ostatních, tak aby se jednotlivé misky vypláchly. Dále je několika žáky roznášeno jídlo (vegetariánské). Dává se do spodních dvou misek. Nakonec je rozléván horký čaj do horní levé misky (v pravé zůstala voda) a tím se použité misky a lžice umyjí. Čaj je potom normálně vypit. Na závěr společného jídla se misky vypláchnou vodou, složí se a zabalí do většího látkového ubrousku. Celý tento ritualizovaný obřad trvá přibližně půl hodiny (i méně), jí se v sedě a řád obřadu většinou udává pokročilejší žák (učitel dharmy) nebo mistr dharmy.

Seung Sahn patří k nejznámějším a nejsilnějším učitelům v buddhistické duchovní oblasti. „Hovoří rozpoznatelně vyzývavým stylem zenových patriarchů a komunikuje hlasem, který je zároveň učený, ortodoxní i oslnivě svěží“ [Lowenstein, 1997, s. 166].

Seung Sahn je znám tím, že vyučuje také pomocí dopisů. Na dopisy od svých žáků odpovídá osobně. Pokud pisatel nežádá jinak, je každý dopis katalogizován. Dopisy jsou zasílány jednotlivým centrům, kde slouží jako „učební pomůcka“ pro studenty zenu. Svazek dopisů je chápán jako kniha kóanů a mnoho dopisů se kóany opravdu stalo. Z těchto dopisů se citovalo v kapitole 4.

6.5.c Škola Karma Kagyu tibetského buddhismu

Karma Kagyu patří dnes k nejživotnějšími tradicemi tibetského (vadžrajánového) buddhismu. Jedním z důvodů bude skutečnost, že systém této praxe je velice účinný, dynamický a nabízí možnost těm, pro které je imaginace a tvořivost přirozenou součástí jejich cesty. „Už při letmém setkání je možné pocítit autentický přenos energie celé věhlasné linie, velkých jóginů Tilopy, Naropy, Milarepy a řady sedmnácti Karmapů, živoucích buddhů, kteří se postupně stávali držiteli linie až po současnost“ [Komrska - Komrsková, 1993, s. 10].

Pro každého je začátek spjatý s úvodní očištěnou zvanou *ngondro*. „Další cesta je zcela individuální a odpovídá našim dispozicím a možnostem. Jejím základem jsou jednak tantrická cvičení shrnutá v šesti tzv. jógách Naropových, jednak mahájánová cvičení Maitripova, rozvíjející vnitřní klid a moudrou cestu meditací“ [ibid.].

U nás není historie Karma Kagyu dlouhá. V září 1993 vznikla v Praze malá praktikující skupina scházející se jedenkrát týdně při společných meditacích. Centra vznikají po celé Evropě, a tak existuje možnost účasti na meditační praxi i v sousedních státech. Velkou podporou jsou pro pražskou skupinu praktikujících (*sangha* - doslova „stádo, zástup“, buddhistická obec mnichů i laických stoupenců) velmi dobře fungující kontakty s evropskými centry Karma Kagyu. Přibližně jedenkrát za dva měsíce se v Praze konají intenzivní otevřené přednášky a meditace. V současné době existuje v České republice osm center.

Bílý lama Kagyu, jak bývá lama Ole Nydahl nazýván, navštívil spolu se svou ženou Hannah několikrát také Prahu. V Městské knihovně v Praze (červen 1994) tehdy poprvé přednášel pro veřejnost. Po přednášce měli zájemci o praxi možnost přijmout od lamy tzv.

„refuge“ - útočiště. „Ole a Hannah, oba původem Dánové, se na svatební cestě v roce 1969 setkali v Nepálu s Jeho Svatostí Gyalwou Karmapou, neoficiálním králem tibetských joginů a nejvyšším lamou linie Karma Kagyu, jehož předchůdci byli proslulí mistři jako např. Saraha, Tilopa či Milarepa.

Karmapa přijal oba manžele za své první západní žáky a po několika letech praxe Diamantové cesty je také pověřil šířením dharmy na Západě. Od té doby založil lama Ole přes 130 center po celém světě. Jeho každoroční cesta mezi centry vede přes Ameriku, Austrálii a Asii do střední Evropy, kde je jejich hlavní těžiště. Lama Ole je v současnosti považován za jednoho z významných ochránců linie. Hannah je důvěrníci vysokých lamů a vynikající překladatelkou. Celých dvacet let učí oba s nevyčerpatelnou energií a pověstným smyslem pro humor takřka každý den na jiném konci světa“ [Komrska, 1994, s. 2-3].

V září 1995 se poprvé v České republice uskutečnil kurz rituálu *phowa* pod vedením lamy Ole Nydahla, jenž je průpravou pro poslední chvíle našeho života, či života těch, kterým budeme v tomto důležitém okamžiku nápomocni. Phowa znamená podstatnou fyzickou i psychickou změnu - otvírá centrální energetický průduch našeho těla. Jedná se o transformaci vztahu k umírání a smrti naší i druhých.

6.5.d Další praktikující školy

Podle získaných informací praktikují v České republice ještě další menší školy. Jednou z nich jsou Přátelé Dhammy, kteří se věnují teorii a praxi Buddhova učení. Obsahem jejich praxe (1x týdně) je diskuse o Dhammě (učení Buddha) a praxe meditace vhladu (*vipassaná*) ve stylu škol hínajánového směru. Druhá je škola Bodhi, která se schází v Praze a v Olomouci. Japonský styl zenové školy Sótó vede mistr Godo G. Debailly z Francie, mnich školy Mistra T. Deshimaru (od roku 1991) [Debailly, 1995].

V roce 1993 byla založena Mezinárodní buddhistická nadace vedená Mirko Frýbou, který se snaží začlenit prvky buddhistické abhidhammy do západní psychoterapie.

Buddhismus se tedy v mnoha formách postupně integruje do západního myšlení, i když zatím představuje příslovečnou kapku v moři.

Literatura

- Avot, P.** (1994): Výroky otců, Traktát Babylonského talmudu s paralelním českým překladem a komentářem, Praha, Sefer
- Badiner, A. H.** (1994): Dharma Gaia, Soubor esejů o buddhismu a ekologii, Bratislava, CAD PRESS
- Bellinger, G. J.** (1993): Sexualita v náboženstvích světa, Praha, Academia
- Birnbaum, A. - Kanmej, R.** (1995): Zen pro kočky, Praha, Pragma
- Boháčková, L. - Winkelhöferová, V.** (1987): Vějíř a meč, Kapitoly z dějin japonské kultury, Praha, Panorama
- Bondy, E.** (1991): Indická filosofie, Praha, Vokno
- Boisselier, J.** (1997): Buddha cesta probuzení, Praha, Nakladatelství Slovart
- Carrithers, M.** (1994): Buddha, Praha, Odeon ve spolupráci s nakl. Argo
- Cílek, V.** (1992): Mrtvá kočka - stín bambusu, Praha, Pražská imaginace
- Davidson, G.** (1973): Japanese Flower Arranging (obrazové album), London, Orbis Books
- Debailly, G.** (1995): Tajemství nehybné moudrosti, Praha, Trigon
- Donegan, P.** (1994): Haiku a ekologická katastrofa, in: Badiner, A. H., Dharma Gaia, Soubor esejů o buddhismu a ekologii, Bratislava, CAD PRESS, s.147-153
- Earhart, B. H.** (1998): Náboženství Japonska, Mnoho tradic na jedné cestě, Praha, Prostor
- Eliade, M.** (1996): Dějiny náboženského myšlení I., Od doby kamenné po eleusinská mistéria, Praha, ISE, edice OIKÚMENĚ
- Filipský, J.** (1996a): Manusanhitá, in: LVM, Praha / Olomouc, Victoria Publishing /Votobia, str. 281
- Filipský, J.** (1996b): Siddhártha Gautama, in: LVM, Praha / Olomouc, Victoria Publishing /Votobia, str. 395-396
- Filipský, J.** (1996c): Buddha, in: LVM, Praha / Olomouc, Victoria Publishing /Votobia, str. 56-57
- Filipský, J.** (1996d): Buddhistické koncily, in: LVM, Praha / Olomouc, Victoria Publishing /Votobia, str. 238-240
- Filipský, J.** (1996e): Vadžra, in: LVM, Praha / Olomouc, Victoria Publishing /Votobia, str. 499-500
- Filipský, J.** (1996f): Čtyři ušlechtilé pravdy, in: LVM, Praha / Olomouc, Victoria Publishing /Votobia, str. 95-96
- Filipský, J.** (1996g): Siddhi, in: LVM, Praha / Olomouc, Victoria Publishing /Votobia, str. 397
- Fincher, S. F.** (1997): Vytváření mandaly, Cesta poznání, léčení a sebevyjádření, Praha, Pragma
- Fišer, Z.** (1968): Buddha, Praha, Orbis
- Fromm, E.** (1992): Mít nebo být, Praha, Naše vojsko
- Fromm, E.** (1997): Anatomie lidské destruktivity, Praha, Nakladatelství Lidové noviny

- Frýba, M.** (1991): Abhidhamma, Základy meditativní psychoterapie a psychohygieny, Praha, Stratos
- Hesse, H.** (1995): Siddhártha, Indická báseň, Praha, Vyšehrad
- Hilská, V.** (1953): Dějiny a kultura japonského lidu, Praha, Nakladatelství Čs. akademie věd
- Hilská, V.** (1989): Japonské hry nó, in: Zen 3 (sborník), Bratislava, CAD PRESS, s. 151
- Janoš, J.** (1989): Divadlo s tradicí šesti století, in: Zen 3 (sborník), Bratislava, CAD PRESS, s. 159-172
- Heroldová, H. - Liščák, V.** (1996): Hakuin Zendži, in: LVM, Praha / Olomouc, Victoria Publishing / Votobia, str. 154-156
- Holý, L. - Soukup, V.** (1993): Sociální a kulturní antropologie, Praha, Sociologické nakladatelství a Sociologický ústav AV ČR
- Hora, L.** (1995): Problematika tzv. alternativní religiozity a jejího původu na formování životní orientace mládeže, Praha, Karolinum
- Hoskovec, J.** (1991): Předmluva, in: Frýba, M., Abhidhamma, Základy meditativní psychoterapie a psychohygieny, Praha, Stratos, s. 8
- Houser, B.** (1992): Život v okamžiku, Praha, Svítání
- Chow, Kit - Kramerová, I.** (1998): Všechny čaje Číny, Praha, DharmaGaia společně s firmou Amana
- Jakerle, L.** (1966): Ikebana, Praha, Státní zemědělské nakladatelství
- Janoš, J.** (1989): Divadlo s tradicí šesti století, in: Zen 3 (sborník), Bratislava, CAD PRESS, s. 159-172
- Jung, C. G.** (1998): Mandaly, Obrazy z nevědomí, Brno, Nakladatelství Tomáše Janečka
- Komrská, J. - Komrsková, H.** (1993): Karma Kagyu v Čechách, Dotek, r. 2, č. 11, s.10
- Komrská, J.** (1990): Lamové v Praze, Střední cesta, r. 1, č.0, s. 3-5
- Komrská, J.** (1994): Karma Kagyu, Dotek, r. 3, č. 5, s. 2-3
- Kosidowski, Z.** (1988): Čo rozprávajú evanjelisti, Bratislava, Obzor
- Krásá, M. - ed.** (1997): Indové a Indie, Od dávnověku k dnešku, Praha, Vyšehrad
- Kronika lidstva /CD-ROM verze/** (1998): Praha, Fortuna Print Praha spol. s.r.o.
- Kožušníková, D.** (1995): Ikebana, Praha, Magnet-Press
- Lesný, V.** (1996): Buddhismus, Olomouc, Votobia
- Líman, A.** (1996): Úvodem, in: Pár much a já, Malý výběr z japonských haiku, Praha, DharmaGaia
- Liščák, V.** (1996a): Zen, in: LVM, Praha / Olomouc, Victoria Publishing / Votobia, str. 534 - 535
- Liščák, V.** (1996b): Meditace, in: LVM, Praha / Olomouc, Victoria Publishing / Votobia, str. 284-285
- Lorenz, K.** (1990): Osm smrtelných hříchů, Praha, Panorama
- Lowenstein, T.** (1997): Buddhova vize, Praha, Knižní klub ve spolupráci s nakl. Práh

- Lužný, D.** (1997a): Nová náboženská hnutí, Brno, Masarykova univerzita
- Lužný, D.** (1997b): Stručné dějiny buddhismu na Západě, in Conze, E., Stručné dějiny buddhismu, Brno, Jota, s. 155-173
- Lysebeth, A. Van** (1995): Tantra, Kult ženského principu aneb jiný pohled na život a sex, Praha, Argo
- Marek** (1985): Marek 8,27 in: Bible, Písmo svaté Starého a Nového zákona (ekumenický překlad), Praha, Česká katolická charita
- Holý, L. - Soukup, V.** (1993): Sociální a kulturní antropologie, Praha, Sociologické nakladatelství a Sociologický ústav AV ČR
- Miltner, V.** (1988): Mahábhárata aneb Velký boj, Praha, Albatros
- Miltner, V.** (1997): Malá encyklopedie buddhismu, Praha, Práce
- Miklós, P.** (1986): Zen a umenie, Zen a japonské haiku, in: Zen 1 (sborník), Bratislava, CAD PRESS
- Naess, A.** (1993): Sebeuskutečnění: ekologický přístup k bytí ve světě, in Myslet jako hora, Shromáždění všech bytostí, Prešov, Nadácia Zelená nádej - Abies Publishers, s. 25-35
- Nydahl, O.** (1996): Hovory s lamou, Praha, OGME
- Okakura, K.** (1999): Kniha o čaji, Praha, Brody
- Sangharakshita** (1990): A Guide to the Buddhist Path, Glasgow, Windhorse Publications
- Sen XV., S.** (1991): Cesta čaje, mysl čaje, Praha, Pragma
- Seung Sahn** (1991): Pouze nevím, Vyučující dopisy zenového mistra Seung Sahna, Praha, OGME
- Sichel, L. - Lombardo, S.** (1991): Úvodem, in Pouze nevím, Vyučující dopisy mistra Seung Sahna, Praha, OGME
- Tändzin Gjamccho** (1992): Jeho Svatost XIV. Tibetský dalajlama o Tibetu a tibetském buddhismu, Praha, Panorama a Buddhistická společnost
- Toynbee, A. J.** (1995): Studium dějin, Praha, Práh
- Vavroušková, S.** (1996a): Manu, in: LVM, Praha / Olomouc, Victoria Publishing /Votobia, str. 281
- Vavroušková, S.** (1996b): Džinismus, in: LVM, Praha / Olomouc, Victoria Publishing /Votobia, str. 124
- Vavroušková, S.** (1996c): Mahávíra, in: LVM, Praha / Olomouc, Victoria Publishing /Votobia, str. 277
- Vavroušková, S.** (1996d): Tamas, in: LVM, Praha / Olomouc, Victoria Publishing /Votobia, str. 445
- Vavroušková, S.** (1996e): Siddhi, in: LVM, Praha / Olomouc, Victoria Publishing /Votobia, str. 396-397
- Volencová, D.** (1994): Kultura a média, nepubl. semestrální práce, Praha, katedra kulturologie, FF UK
- Watts, A. W.** (1995): Cesta zenu, Olomouc, Votobia
- Wiesel, E.** (1993): Talmud, Portrédy a legendy, Praha, Sefer

Winkelhöferová, V. (1987): Scénické umění, Dramata nó, in: Boháčková, L. - Winkelhöferová, V., Vějíř a meč, Kapitoly z dějin japonské kultury, Praha, Panorama, s. 202-203, 208

Zbavitel, D. - ed. (1986): Bohové s lotosovými očima, Hinduistické mýty v indické kultuře tří tisíciletí, Praha, Vyšehrad

Zbavitel, D. (1997): Otazníky starověké Indie, Praha, Nakladatelství Lidové noviny

Poznámka:

Citace z **Lexikonu východní moudrosti** (1996): Buddhismus, hinduismus, taoismus, zen, Praha / Olomouc, , Victoria Publishing / Votobia jsou uváděny pod jmény autorů (překladatelů) hesel v tom pořadí, jak se vyskytují v textu. Pro Lexikon východní moudrosti je použita zkratka LVM.